

ΣΙΛΛΟΥΡΟΚΑΜΠΟΣ (Παρεκκλησιά) ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΓΡΟΤΕΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Jean Guilaïne

Καθηγητής στο College de France

Μέσα σε λιγότερο από δέκα χρόνια, οι γνώσεις μας όσον αφορά στην εγκατάσταση των πρώτων αγροκτηνοτροφικών κοινοτήτων στην Κύπρο γνώρισαν θεαματικές προόδους, οι οποίες βασίστηκαν στις ανασκαφές που διεξάχθηκαν στον Σιλλουρόκαμπο (Παρεκκλησιά), στο μεσημβρινό τμήμα του νησιού· ταυτόχρονα, οι ανασκαφές επέτρεψαν, όσον αφορά στην ήπειρο, να έρθει πάλι στο προσκήνιο ακόμη και το ζήτημα της χρονολόγησης της εξημέρωσης ειδών της χλωρίδας και της πανίδας.

Όλα άρχισαν στα τέλη της δεκαετίας του 1980, όταν οι αρχαιολογικές ανασκαφές στην παραθαλάσσια τοποθεσία της Αμαθούνας, αρχαίας πρωτεύουσας ενός κυπριακού «βασιλείου», αποφάσισαν να σχεδιάσουν τον αρχαιολογικό χάρτη της περιοχής προκειμένου να εκτιμήσουν καλύτερα τις σχέσεις μεταξύ της πόλης και των αγροτικών εδαφών της. Αυτές οι έρευνες, όχι μόνο επέτρεψαν τον ακριβή προσδιορισμό των παλαιότερων στρωμάτων κατοίκησης, αλλά και απέδειξαν ότι υπήρχε, σε αυτήν την περιοχή, ανατολικά της Λεμεσού, μεγάλος αριθμός οικισμών που ανήκαν σε διάφορες φάσεις της Νεολιθικής. Έτσι, στάθηκε δυνατό να καταρτιστεί μια ιδιαίτερως πλήρης σύνοψη όλων αυτών των προϊστορικών τεκμηρίων. Στη συνέχεια, ξεκίνησαν έρευνες στον μεγαλύτερο από τους γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους –στον Σιλλουρόκαμπο–, φρούριο έκτασης περίπου 20 τ. χλμ., χτισμένο σε απόσταση περίπου 5 χλμ. από την ακτή, σε ένα μικρό οροπέδιο ανάμεσα σε δυο κοιλάδες. Αρχικά επρόκειτο για την προσπάθεια απόδειξης μιας στρωματογραφικής συνέχειας, η οποία επέτρεψε τη χρονολογική αναταξινόμηση του άφθονου γνωστού υλικού που βρισκόταν στην επιφάνεια στον ίδιο τον αρχαιολογικό χώρο, καθώς και στους πολυάριθμους οικισμούς τριγύρω, και που αποκάλυψε, κατά τα φαινόμενα, διάφορες περιόδους κατοίκησης.

Αρχικά πραγματοποιήθηκαν ορισμένες δοκιμαστικές τομές, αλλά οι έρευνες δεν ξεκίνησαν παρά το 1994 και έκτοτε περιορίστηκαν σε δύο

κύριους τομείς: στον τομέα 1 (ανασκαφές σε 1300 τ.μ.) και στον τομέα 3 (επιφανειακός καθαρισμός σε 800 τ.μ.). Σύντομα αποκαλύφθηκε ότι η περιοχή είχε κατοικηθεί για μεγάλο διάστημα κατά την Προκεραμική Νεολιθική, που ξεκίνησε γύρω στα 8400-8300 και έληξε γύρω στο 7000 π.Χ. Μια δεύτερη κατοίκηση των εδαφών αυτών θα λάβει χώρα κατά τη μεταβατική φάση από την 5η στην 4η χιλιετία π.Χ., κατά τη Νεολιθική με την εμφάνιση της κεραμικής (Σωτήρα/αρχαιότερη Χαλκολιθική).

1. Χάρτης της Κύπρου που δείχνει τη γεωγραφική θέση του Σιλλουρόκαμπου μεταξύ των βασικών προκεραμικών νεολιθικών αρχαιολογικών χώρων του νησιού.

2. Τομέας 1. Εικόνα των ορυγμάτων του φράχτη της πρώτης αρχαιότερης φάσης (9η χιλιετία π.Χ.). Διακρίνονται επισκευές αυτών των κατασκευών με επανατοποθέτηση τοιχωμάτων στο ίδιο σημείο.

3. Τομέας 1. Στάσιο φρέατος 181.

Άποικοι στην κατάκτηση του νησιού

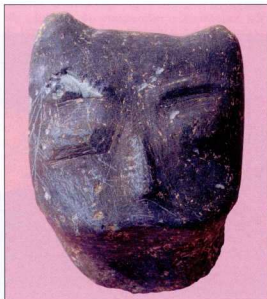
Το πρώτο συμπέρασμα που συνάγουμε από τα αποτελέσματα των ερευνών αφορά στην απόδειξη της ύπαρξης ενός μάλλον αρχαίου αποικισμού της Κύπρου από κοινότητες αγροκτηνοτρόφων: στο δεύτερο μισό της 9ης χιλιετίας, δηλαδή σε μια εποχή όπου, στη γειτονική ήπειρο, και κυρίως στην περιοχή του μέσου Ευφράτη ή στη νοτιοανατολική Ανατολία, οι κοινότητες ασχολούνται με μια διαδικασία εξημέρωσης ζώων ή καλλιέργειας σιτηρών που ολοκληρώνεται. Πρέπει να συμπεράνουμε ότι η διάδοση της ενασχόλησης με την αλιεία στις νεολιθικές κοινωνίες είχε ήδη αρχίσει, ξεκινώντας από τη νοτιοδυτική ασιατική εστία, ακόμη και αν τα κριτήρια διαφοροποίησης μεταξύ άγριων και οικιακών ειδών –που δεν γενικεύτηκαν παρά γύρω στο 8000 π.Χ.– δεν ήταν παρά μερικώς ευδιάκριτα.

Ένα άλλο στοιχείο που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γι' αυτήν την έρευνα έγκειται στην ίδια τη νησιωτική μορφολογία της Κύπρου. Πριν από την

αφίξη του ανθρώπου ζούσαν στο νησί κατάλοιπα μιας πανίδας στην οποία κυριαρχούσαν οι ιπποπόταμοι και οι ελέφαντες νάνοι. Αυτά τα ζώα εξαφανίστηκαν προς το τέλος του Πλειστοκαίνου. Περίπου πριν από 10.000 χρόνια, το νησί κατοικήθηκε από θηρευτές-συλλέκτες, κατοίκηση με χαρακτηριστή, δίχως αμφιβολία, σύντομου επεισοδίου: εγκαταστάθηκαν σε ένα καταφύγιο της χερσονήσου του Ακρωτηρίου, τον Αετοκρεμνο, κυνηγώντας πουλιά, ψαρεύοντας και καταναλώνοντας όστρεα. Μετά το επεισόδιο αυτό ακολούθησε ένα χάσμα το οποίο, σύμφωνα με τα δεδομένα, έληξε όταν εγκαταστάθηκαν στον Σίλλου-ρόκαμπο οι πρώτοι νεολιθικοί άποικοι. Αυτοί οι άποικοι έφεραν μαζί τους ζώα –ήμερα ή άγρια– που δεν υπήρχαν στο νησί και τα οποία μπορούσαν να ελέγξουν επαρκώς, ώστε να τα μεταφέρουν με πλοίο: χοίρους, βόδια, κατσίκες, πρόβατα, σκύλους, γάτες σε πρώτη φάση, ζαρκαδία και αλεπούδες σε δεύτερη φάση. Εάν οι χοίροι και τα βόδια παρουσίσαν ήδη κάποια στοιχεία εξημέρωσης, τα αιγοειδή παρέμειναν ακόμη, λόγω

4. Τομέας 1. Κεφαλή γάτος ή αλλουριού ανάγλυφη σε κροκάδα από οφίτη. Φρέαρ 66. Πρώτη αρχαιότερη φάση.

5. Τομέας 1. Αγκυρή βέλους από διουγίτη πυρτολίθο. Δεύτερη αρχαιότερη φάση (περ. 7900 - περ. 7600 π.Χ.).

της μορφολογίας τους, πιο κοντά στους άγριους προγόνους τους. Όλα πάντως ήδη ήταν στενά «ελεγχόμενα» από τον άνθρωπο. Αυτό καταδεικνύει ότι στην ήπειρο, από όπου κατάνοταν αυτά τα είδη, οι διαδικασίες εξημέρωσης είχαν πράγματι αρχίσει από το πρώτο μισό της 9ης χιλιετίας π.Χ., ενώ, μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν ότι η εξημέρωση των ζώων, κυρίως των αιγών και των βοδιών, ήταν μια όψιμη διαδικασία. Έτσι, οι έρευνες στην Κύπρο μας ανάγκασαν να αναθεωρήσουμε, ακόμη και για την ίδια την ήπειρο, τη χρονολογία της εξημέρωσης.

Η περίπτωση της αγροτικής καλλιέργειας είναι εξίσου πολύπλοκη. Από τότε που εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο οι νεολιθικοί άνθρωποι πριν από περίπου 8400-8300 χρόνια, έφεραν μαζί τους ένα είδος σιτηρών που παρουσίαζε ήδη οικιακό χαρακτήρα, το δίκκοκο στάρι (*Triticum dicoccum*). Καλλιεργήσαν, όμως, ένα είδος κριθαριού, το οποίο διατηρούσε ακόμη, στις αρχές της κατοίκησης, άγρια χαρακτηριστικά. Από αυτό το γεγονός δημιουργείται ένα ερώτημα: είτε οι νέοι κάτοικοι καλλιεργήσαν ένα εισαγόμενο είδος κριθαριού το οποίο δεν είχε ακόμη αποκτήσει –όπως τα αιγοειδή– οικιακό χαρακτήρα, είτε ότι καλλιεργήσαν ένα εγχώριο είδος κριθαριού, άγριο, αναπαράγοντας έτσι, σε τοπικό επίπεδο, εμπειρίες τις οποίες είχαν ήδη δοκιμάσει στην ήπειρο.

Από το άνοιγμα στην απομόνωση

Σε 1300 χρόνια ζωής στον Σιλλουρόκαμπο, οι κάτοικοι γνώρισαν μια ιδιαίτερα έντονη εξέλιξη. Σχηματικά είναι δυνατόν να διακρίνουμε, εκτός από μια περιοδολόγηση τεσσάρων φάσεων της προκεραμικής κατοίκησης του τόπου, μια σημαντική καμπή, η οποία τοποθετείται γύρω στα 7500 π.Χ. Πριν από αυτήν τη χρονολογία, τα ηπειρωτικά χαρακτηριστικά που έφεραν οι έποικοι είναι θεμελιώδη. Στη συνέχεια επήλθε κάποιου είδους πολιτιστική απομόνωση που απομακρυνε σταδιακά την Κύπρο από την ήπειρο: από τότε λοιπόν αναπτύχθηκε στο νησί ένας ιδιαίτερος πολιτισμός που αποτέλεσε, στα τέλη της 7ης χιλιετίας, τον πολιτισμό της Χοιροκίτιας.

Κατά την πρώτη φάση των αρχαιότερων βαθμίδων εξέλιξης, γύρω στα 8400-8000 π.Χ., οι οποίοι έχτιζαν τα σπίτια τους κυρίως με ξύλο και λάσπη. Τα σπίτια ήταν κυκλικά και διατηρούνται οι οπές από τα δοκάρια που ήταν μπλεγμένα στο βραχύδες υπόστρωμα. Με τον ίδιο τρόπο κατασκεύαζαν και φράγτες, ενισχυμένους με πασσαλούς ή στύλους. Σε μια δεύτερη περίοδο αυτής της αρχαιότερης φάσης, άνοιγαν στο χώμα συνεχή ορύγματα θεμελίωσης, ενισχυμένα με πασσαλούς, για να χτίσουν μεγάλα τοιχίσματα κυκλικής ή καμπυλόγραμμης διατάξης. Από τη δεύτερη φάση των αρχαιότερων βαθμίδων και έπειτα (8000-7500 π.Χ.), εμφανίστηκαν τα πρώτα κυκλικής κάτοψης σπίτια που είχαν χτιστεί με πέτρα ή με χώμα, με επίστρωση κονιάματος. Ακολούθησαν η μέση (7500-7200 π.Χ.) και η νεότερη (7200-6900 π.Χ.) φάση.

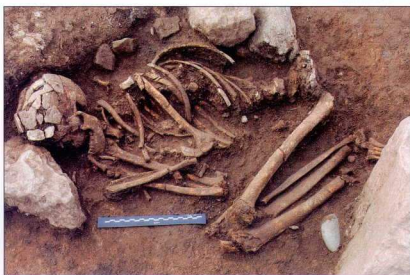
Από τις αρχές της εγκατάστασης, οι κάτοικοι αντιμετώπισαν το πρόβλημα του νερού. Αντί να αντλήσουν από τις κοίτες των γειτονικών χειμάρρων (κατά διαστήματα), έσκαψαν κυκλικά πηγάδια, με διάμετρο 1 μ. κατά μέσο όρο, και

6. Τομέας 3. Γενική άποψη της ανασκαφής του 2002.

7. Τομέας 3. Το κυκλικό κτίριο 13 από πέτρες και χώμα. Μέση φάση (περ. 7500 - περ. 7200 π.Χ.).

8. Τομέας 3. Τάφος 371. Ο νεκρός είναι τοποθετημένος σε συνεσταλμένη στάση σε κολύπητα που σημαίνεται με μια μεγάλη κάθετη πλάκα. Μέση φάση.

9. Τομή 3. Άνασκαφη από περπύλοιο που προέρχονται από ένα σύνολο δέκα λίθινων αντικειμένων που βρέθηκαν όλα μαζί. Μέση φάση.

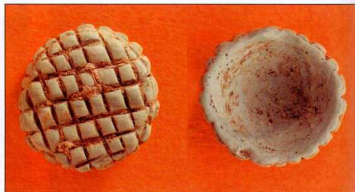
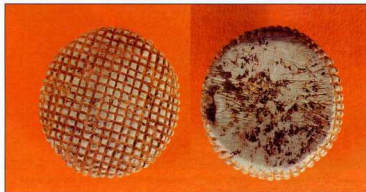
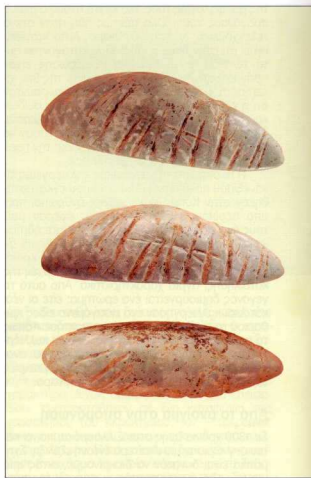
10. Τομή 3. Τέχνη από περπύλοιο: δίσκος επίθετος από την μια και κυρτός από την άλλη πλευρά, κοσμημένος με μικρά επαναλαμβανόμενα ανάγλυφα τετράγωνα. Μέση φάση.

11. Τομή 3. Τέχνη από περπύλοιο: μικροσκοπικό κύπελλο κοσμημένο με ανάγλυφα τετράγωνα στην εξωτερική επιφάνεια. Μέση φάση.

βάθος που έφτανε μερικές φορές τα 6 μ., για να εκμεταλλευτούν τα ανώτερα φρεαυδικά στρώματα. Τα πηγάδια, επιχρηματωμένα μετά τη χρήση τους, διατήρησαν αβήθονα αρχαιολογικά υλικά διαφόρων ειδών: λίθινα εργαλεία, απομεινάρια της λάξευσης, εργαλεία για το άλεσμα, ίχνη πανίδας, κ.λπ. Ένα από αυτά τα πηγάδια, του οποίου τα τοιχώματα κατέρρευσαν σε διάφορες φάσεις, ανοίχτηκε επανειλημμένα από ανθρώπινο χέρι. Στο τέλος κατέληξε σε μια τεράστια ανασκαφή διαμέτρου 5 μ. περίπου. Μετά την πρώτη του χρήση για τη συλλογή νερού, μεταμορφώθηκε σε αποθήκη και ακόμη, περιστασιακά, σε χώρο ταφής: στο σημείο αυτό βρέθηκε ένας κοινός τάφος είκοσι περίπου ατόμων, ο

ο οποίος υπήρξε αντικείμενο πολλαπλών επεμβάσεων. Πρόκειται για την αρχαιότερη ανθρωπολογική σειρά της νήσου.

Η πολιτισμική εξέλιξη του προκεραμικού αρχαιολογικού χώρου αφορά σε πολλά πεδία και κυρίως στον τομέα της βιομηχανίας της λαξευμένης πέτρας. Περίπου 8400 με 7500 χρόνια πριν, τα εργαλεία εξορύσσονται στην πλειονότητά τους από έναν εξαιρετικό ημιδιαυγή περπύλοιο που προερχόταν από ένα κοίτασμα σε απόσταση περίπου 3 χλμ. δυτικά του οικισμού. Ορισμένες τεχνικές, όπως αυτή της κατασκευής των λεπίδων, προέρχονται σαφώς από το βορειοανατολικό τμήμα της Μεσογείου. Χάρη σε αυτήν την τεχνολογία, οι αιχμές διαφόρων αντικειμένων είναι αρκετά επε-

Σιλλουρόκαμπος: γάτες και ποντίκια

Ο Σιλλουρόκαμπος φέρνει νέα δεδομένα στην εξήγηση ενός ζώου συντροφιάς, της γάτας, και στη συσχέτιση ενός τρωτικού, του ποντικού. Στη διάρκεια της 9ης χιλιετίας, παρατηρούμε ότι οι κάτοικοι του οικισμού τρέφαναν με γάτες. Μια από αυτές, ωστόσο, φαίνεται ότι επιβλαβελήθηκε ενός ειδικού καθεστώτος. Τάφηκε δίπλα στο «αφεντικό» της: είχαν σκάψει δυο κοιλότητες, μια για έναν άνθρωπο που περιείχε ενδιαφέροντα στοιχεία (λεισαμμένοι πελέκει, λεπίδες από χαλαζία, ελαφρόπετρα, μια σφαίρα από ύψρα και λίγο μακρύτερα, ένα σύνολο που αποτελούνταν από μια κροκάλα από πικρόλιθο και εκκοσμητικότερα κοχύλια), και μια άλλη, σε απόσταση λίγων εκατοστών από την προηγούμενη, για ένα γατάκι. Ίσως εδώ βρισκόμαστε ενώπιον των πηγών της ίδιας της εξημέρωσης του είδους, κάνοντας την κλασική υπόθεση της εξημέρωσης από τους Αιγύπτιους στη 2η χιλιετία π.Χ. να φαίνεται αρκετά αργοπονημένη. Αυτή η «κοινητή σχέση» της γάτας και των ανθρώπων θα μπορούσε επίσης να εξηγηθεί μέσω του πολλαπλασιασμού των ποντικών, γύρω από αυτά τα πρώτα χωριά. Πολλά από αυτά τα τρωτικά τελικά ξαναβρέθηκαν στο αρχαιότερο από τα πηγάδια στα Μιλούθκια και μια αναπαράσταση ποντικών σε πικρόλιθο προέρχεται από τον ίδιο τον Σιλλουρόκαμπο!

12. Τομές 3. Ανάγλυφο ποντίκι σε μικρή κροκάλα από πικρόλιθο. Μέση φάση.

Εξεργασμένες. Στην περιοχή γινόταν συστηματική εισαγωγή οφειανού από την Καππαδοκία σε φολίδες. Τα αγροτικά εργαλεία (αξίνες, τροχοί, μύλοι κινητοί ή ακίνητοι, δρεπάνια σε σχήμα ημισελήνου με χαρακτηριστικό στίλβωμα) υπήρχαν σε αφθονία. Από την ήπειρο προέρχονταν επίσης επιρροές ιδεολογικού χαρακτήρα που εκφράζονταν στην τοπική παραγωγή: γλυπτή κεφαλή μισή ανθρωπο-μισή αλιουρού, ειδώλιο τετράποδο, εγχάρτα βόσταντα, κυλινδρική ραβδί, πλακίδια με εγχάρκτη διακόσμηση.

Από το μέσον της 9ης χιλιετίας και μετά, αυτές οι επιρροές από την ήπειρο άρχισαν να παρακμάζουν. Το νησί απέκτησε σιγά σιγά μια κάποια απόσταση από την Ανατολική Μεσόγειο και την Ανατολία, γεγονός που συνέβαλε σε μια έντονη μείωση της χρήσης του ημιδιαγώνους πυριτόλιθου, και στη σταδιακή αντικατάστασή του από έναν αδιαφανή χαλαζία, κατώτερης ποιότητας, του οποίου τα κοίτασματα βρίσκονταν σε κοιμητική απόσταση από τον οικισμό. Σιγά σιγά, οι τεχνικές λάξευσης της πέτρας εξελίχθηκαν, κυρίως, προς μια παραγωγή μεγάλων γερών μακρινών λεπίδων και γερών εργαλείων. Τα εργαλεία του θερισμού είναι από τότε και στο εξής λεπίδες με αμφίπλευρες κόψεις. Έτσι, αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η κατασκευή αντικεμένων από πικρόλιθο, ένα τοπικό υποπροϊόν ορυκτό. Από αυτό κατασκευάζαν κοσμητήρια, μικρά αγαλματίδια ανθρώπων ή ζώων, δίσκους ή μικροσκοπικά κύπελλα πολύ κομμά κοσμημένα με εγχάρκτες γραμμές. Παράλληλα,

οι εισαγωγές οφειανού από την Καππαδοκία μειώθηκαν. Το βόδι εξαφανίστηκε από τα ζώα που εξτρέφονταν, για λόγους που ακόμη δεν έχουν αποσαφηνιστεί. Ο ενδιαφέρον των νεκρών γινόταν στο εξής στους τοίχους οριζμένων σπιτιών που δεν χρησιμοποιούνταν πια ή στην περιφέρεια του χωριού. Αντίθετα, τα σπία διατήρησαν την κυκλική τους κάτοψη με τοίχους συχνά παχείς, ενισχυμένους ενίοτε με εξωτερικούς δακτυλίους από λίθους. Η Κύπρος δεν θα υιοθετήσει ποτέ το ορθογώνιο πρότυπο που είχε εμφανιστεί στο νοτιοανατολικό τμήμα της Μεσογείου την 9η χιλιετία. Η «κυκλική» παράδοση θα παραμείνει εδώ σε εφαρμογή: θα εμφανιστεί και πάλι στη Χαλκολιθική (4η χιλιετία). Έτσι, από το δεύτερο μισό της 9ης χιλιετίας, ο νεολιθικός κάτοικος της Κύπρου χάνει σιγά σιγά τα σημεία αναφοράς του που τον τοποθετούν κοντά στην ασιατική ήπειρο, για να οδηγήσει στη γέννηση ενός πολιτισμού χαρακτηριστικά νησιωτικού. Αυτός ο πολιτισμός θα ριζώσει στο νησί, αρνούμενος κυρίως τη χρήση της κεραμικής έως τα τέλη της 9ης χιλιετίας, δίνοντας το παράδειγμα μιας Προκεραμικής Νεολιθικής μοναδικής διάρκειας.

Μετάφραση: Ελένη Οικονόμου

Sillourokambos (Parekklesia): The First Peasants of Cyprus

Jean Guislain

In less than ten years, owing to the excavations at Sillourokambos (Parekklesia) that is located on southern Cyprus, our knowledge of the settlement of the first farming and cattle-raising communities on the island has made an impressive progress. These excavations have also brought to the fore the issue of dating the domestication of various species of flora and fauna of the mainland of Cyprus.

All started in the end of the 1980's, when the antiquaries working at the coastal area of Amathounta, the ancient capital of a Cypriot «kingdom», decided to draw the archaeological map of the district, in order to get a better idea of the relations between the city and its rural surrounding. This project not only enabled the precise location of the earlier layers of inhabitation, but it also proved the existence of a great number of Neolithic settlements in this region, east of Limassol. Thus, an especially thorough synopsis of all the prehistoric records was possible to be worked out. Afterwards, research started in the more extended archaeological site at Sillourokambos, a fortress of around 20 square meters in extent, which was built five kilometers far from the coast on a small plateau between two valleys. Originally the objective was the continuation of strata to be proved, but then this effort led to the re-classification and dating of the abundant archaeological material, coming from the archaeological site and from the numerous nearby settlements.

13. Τομές 4. Κυκλική οικία στο όρος Τρόδος, με κρηπίδα από συμπαγείς δόμους. Νέοτερη φάση (περ. 7200 - περ. 6900 π.Χ.).